

Аксіологічний аспект практичності філософії постнекласичної науки.

1. Складні людино вимірні системи як об'єкти дослідження постнекласичної науки.
2. Відносність до поза наукових цінностей суб'єкта як основа об'єктивності в постнекласичній науці.
3. Пастки ототожнення цілей і цінностей.
4. Регулятивна функція ідеалів за Кантом.
5. Засвідчення власної ідентичності суб'єктом пізнання в постнекласичній науці і питання Канта.

Література:

Кант І. Критика чистого розуму. К.: Юніверс, 2000.

https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozum_u.pdf?PHPSESSID=9dvfab8thc4ee021kurdv9b2d5

Добронравова І.С. Практична філософія науки. 2017.

Наукові цінності

Визначення певних альтернатив як сприятливих (чи ні) повертає нас до питання про поза наукові цінності та їх співвідношення з настановою на об'єктивність істини. Розуміння істини як відкритого нелінійного процесу дозволить подолати скептицизм, на який прирікає відданість до застарілого лінійного уявлення про однозначність істинних тверджень. Зрозуміло, що при цьому мова йде не про логічне визначення істинності певних тверджень, а про філософське розуміння істини як найважливішого елементу не тільки гносеологічних, а й аксіологічних засад науки. Дійсно, наука як культура орієнтована поміж культурних універсалій, передусім, на істину. При цьому треба мати на увазі, що, здавалося б, природне ототожнення істині як ідеалу наукового дослідження з метою такого дослідження, має в собі пастку. Так Ларі Лаудан розглядає можливі варіанти критики цінностей для того, щоб уникнути глухого кута ієрархічної структури наукових дебатів, де цінності утворюють верхній рівень і не можуть бути піддані раціональній критиці. Ототожнюючи цінність і мету, він вважає нераціональним утопізмом висувати недосяжні цілі. Серед різних типів утопізму він саме тому засуджує і так званий «епістемологічний утопізм», який стверджує цінність істини, що в якості мети пізнавального процесу істина виявляється недосяжною. Так він рятує раціоналізм, відмовляючись від реалізму.

А між тим, ґрунтуючись на доробку І. Канта, можна показати, що цінність треба розглядати не як здійсненну мету, а як регулятивну

ідею. У додатку до розділу «Трансцендентальна діалектика» в «Критиці чистого розуму» Кант писав, що ідея «не показує нам, які властивості має предмет, а вказує нам, як ми повинні, керуючись ним, виявляти властивості і зв'язки предмета досвіду взагалі». Призначення ідей – виконувати роль «регулятивних принципів систематичної єдності багатоманітного [змісту] емпіричного пізнання взагалі». (Кант)

Ця думка Канта про регулятивну, а не дескриптивну функцію ідей отримала розвиток в сучасній філософії, зокрема в комунікативній етиці К.Апеля та Ю.Габермаса. Вони розглядають, наприклад, в якості регулятивної ідеї поняття про необмежену ідеальну комунікативну спільноту, в якій виявляється можливим інтерсуб'єктивний консенсус щодо смислових взаємозв'язків, цінностей та норм, «хоча ідеальна комунікативна спільнота ніколи не може бути здійснена у просторі та часі, а тому не може бути помислена як факт». (Апель, 1998)

Дитрих Бюлер, соратник Карла Апеля у здійсненні проекту «Практична філософія/ Етика» і фундатор Центру Ганса Йонаса, у передмові до видання українського перекладу книжки «Відповідальність за майбутнє в глобальній перспективі» посилається на «регулятивний принцип (у Кантовому розумінні) аргументативного дискурсу «D» – «дбай про аргументи і способи поведінки, щодо яких можна очікувати обґрунтованої згоди всіх тих, для кого значущими є тільки раціональні аргументи і хто шукатиме для твоєї ситуації дії тільки таких аргументів». (Бюлер, 2014)

Як бачимо, працюючи в традиції Кантівської філософії, сучасні німецькі філософи не обмежуються сферою трансцендентальних ідей, щодо якої висловлювався сам Кант, у розумінні регулятивної ролі ідеалів та принципів. Йдучи цим шляхом, доречно розглянути об'єктивну істину як один з новочасних ідеалів наукового дослідження як раз в його регулятивному значенні. Таке розуміння дозволить розглядати істину як процес, а не як результат або мету, і таким чином уникнути зведення істини до якогось остаточного абсолютного результату пізнання, що суперечить всій науковій практиці. Неможливість досягти такого знання свідчить не на користь відмови від ідеалу істини, а на користь відмови від її обмеженого розуміння.

Необхідність перегляду традиційного розуміння істини як відповідності реальності і пов'язаної з ним теорії референції піддавав обґрунтованій критиці Гіларі Патнем. (Патнем) Він завжди визначав свою позицію як "твердий" реалізм, але досить творчо ставився до того, як повинна розумітись ця позиція. Для того, щоб

зберегти в епістемологічних засадах науки і реалізм і раціональність, він вважав за потрібне скоректувати розуміння і того і іншого.

Так, Г. Патнем стверджує, що інституціоналізована критеріальна раціональність, яку обстоювали позитивісти, Вітгейнштейн, деякі з філософів мови, не лишає місця для раціональної діяльності в філософії, тому їхня позиція самоспростовна. Таким чином, загальний висновок полягає в тому, що поняття раціонального обґрунтування має бути більш широким, ніж інституціоналізована критеріальна раціональність і в тому, що заперечується виключне значення наукової раціональності як взірця раціональної людської діяльності.

Г.Патнем закликає в пошуках адекватної концепції раціональності звертатися до прикладу різних видів людської діяльності, зокрема до способів усвідомлення моральних норм в етичних концепціях, які не передбачають готових рішень для життєвих ситуацій. Головне - це відмова від пошуків абсолюту, зрозумілого як набір норм.

Ця ж тенденція відмови від абсолютистських претензій характерна для Патнема при розгляді ним проблеми істини, невід'ємної від прокламованої ним реалістичної позиції. Наукова раціональність не завжди, але найчастіше пов'язана з реалізмом. Реалізм же -- це філософська позиція, яка визнає з самого початку існування зовнішнього світу і принципову можливість його істинного пізнання. Цю позицію, яку поділяє більшість вчених природничиків, і яка є опорою здорового глузду, виявляється, втім, дуже складно не тільки обґрунтувати, а й послідовно провести навіть у галузі філософії науки.

Гіларі Патнем вважає, що цих труднощів можна уникнути, якщо відмовитись від абсолютизму, тобто визнати пізнавальну позицію людини в усій її відносності і припинити ототожнювати її з абсолютною пізнавальною позицією немов би з погляду Господа Бога. Назва однієї з книжок Г.Патнема "Реалізм з людським обличчям", яка перефразує відоме політичне гасло часів Празької весни, покликана підкреслити, в чому полягає різниця між метафізичним реалізмом абсолютистського гатунку і запропонованим цим філософом "внутрішнім реалізмом". Патнем писав: «Моя точка зору, (для якої я запропонував назву «внутрішній реалізм») полягає в тому, що слід ототожнювати істину не з обґрунтуванням, а з ідеалізованим обґрунтуванням, відрізняваним від обґрунтування за рахунок наявних свідоцтв. ... Загальні правила або універсальний метод пізнання того, які умови кращі в плані обґрунтування довільного емпіричного судження відсутні. З цієї (моєї) точки зору «істина», отже,

настільки ж неясна, відносна і чутлива до контексту, наскільки неясні, відносні і чутливі до контексту ми з вами. Умови істинності не є такими, що можуть бути оглянуті у дамітовському сенсі слова.». (Putnam)

Позиція внутрішнього реалізму не сприймалась багатьма прихильниками кореспондентської теорії істини, оскільки заперечувала її спроможність забезпечити сучасний варіант наукового реалізму. Однак, вона добре пасує концепції істини як нелінійного процесу, відкритого у майбутнє. Обґрунтованість висловлювань про альтернативи подальшого перебігу подій не вимагають однозначності, зважають на умови реалізації різних можливостей, на роль випадкових «шумів» та усвідомлених впливів. Отже, мова йде про конкретність наукової істини як підґрунтя прийняття важливих рішень, що реалізують людську свободу вибору.

В цьому сенсі не виглядає випадковим, що останній варіант свого реалізму Г Патнем зближує з прагматизмом (Putnam, 1995), наполягаючи на користь відмови від її обмеженого розуміння. приматі практики в забезпеченні наукового реалізму. Заперечення дихотомії фактів та цінностей також сприяє співвіднесенню наукового знання та практики, адже вибір певної альтернативи перебігу подій як сприятливої для людей передбачає орієнтацію на відповідну систему цінностей, антискептицизму та фалібілізму. цінностей також сприяє співвіднесенню наукового знання та практики, адже вибір певної альтернативи перебігу подій як сприятливої для людей передбачає орієнтацію на відповідну систему цінностей.

Пастки ототожнення цілей і цінностей.

(Ларрі Лаудан)

Порівнюючи філософію науки 30–50-х рр. (логічний емпіризм і критичний раціоналізм) із так званою новою хвилею у філософії науки 70–80-х (Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейерабенд), Л. Лаудан зазначив, що центральні проблеми, на яких зосереджуються методологи порівнюваних поколінь, різні. Перші вважають центральною проблему згоди (консенсусу) в науці, другі зосереджуються на проблемі розбіжностей (диссенсусу) між науковцями. Л. Лаудан вважає, що для розв'язання обох проблем одразу пояснювальної потужності не вистачає в жодній з методологічних концепцій. Створення методологічної концепції, досить потужної для того, щоб раціональним чином пояснювати поведінку вчених і щодо утворення консенсусу між ними, і щодо його порушення, Л. Лаудан і ставить собі за мету. Прослідкуємо

коротко разом із ним перебіг думки прибічників консенсусу як звичайного стану науки й аргументацію філософів, які акцентували на диссенсусі.

Філософи 30–40-х рр. спиралися на вже вироблений до них так званий лейбніціанський ідеал. "Коротко кажучи, лейбніціанський ідеал полягає в тому, що всі дебати щодо фактичного стану справ можуть бути неупереджено розв'язані залученням відповідних правил доведення. Те, що філософи вірили в нього, було безпосередньо пов'язане з їхньою точкою зору на консенсус у науці, оскільки наука розглядалася як така, що складається цілковито із тверджень про фактичне. ...Розбіжності про факти можуть виникнути поміж раціональними людьми тільки тоді, коли свідoctва про ці факти є ... неповними. У підсумку філософи проповідували, що наука є діяльністю, у якій досягається консенсус, оскільки вчені неявно, а іноді і явно оформлюють свої вірування відповідно до загальновизнаних канонів методології науки..., і ці канони мислились як більш ніж достатні, щоб розв'язати будь-яку дійсну розбіжність щодо фактичного" (Лаудан, 1994, 200). Саме тому такі видатні філософи того періоду, як Р. Карнап, Г. Рейхенбах, К. Поппер, бачили своє завдання в тому, щоб виразити явним чином методологічні правила, які вчені неявно застосовують, обираючи поміж теоріями.

Можна виокремити чотири напрями аргументації, яка показала обмеженість погляду на науку з погляду консенсусу:

- розповсюдженість дискусій,
- теза про несумірність теорій,
- теза про недовизначеність теорій,
- феномен успішної контрнормальної поведінки.

Коротко переглянемо ці напрями, посилаючись на тих представників "нової хвилі", що їх обстоювали.

Історія науки знає багато прикладів дискусій, що тривали впродовж десятиліть, а іноді і століть: Коперник versus Птолемей, хвильова – корпускулярна теорії світла, уніформізм versus катастрофізм у геології, Прістлі versus Лавуазьє у хімії, Ейнштейн versus Бор у квантовій механіці, креаціонізм versus еволюціонізм у біології тощо. Виходячи з моделі консенсусу, зрозуміти наявність революцій у науці неможливо. Томас Кун зазначав із цього приводу, що виникнення нових ідей вимагає процесу рішення, який допускає розбіжності серед раціональних людей. (Кун Т., 1977).

Несумірність парадигм за Куном пов'язана як із різним змістом, який вкладають у певні терміни прибічники різних парадигм, так і з їхньою прихильністю до різних методологічних стандартів і

пізнавальних цінностей.

Наукові правила не дозволяють однозначно надавати перевагу одній теорії порівняно з її конкурентами, посилаючись на емпіричні дані. Є різні шляхи до цього твердження. Ми наведемо тут лише тезу Дюгема – Квайна. У формулюванні І. Лакатоса "згідно із цією тезою, будь-яка теорія може бути врятована від спростування, якщо запровадити відповідну підгонку, маніпулюючи фоновим знанням, з яким пов'язана ця теорія"; у слабкій інтерпретації ця теза "заперечує тільки можливість спростування якого-небудь ізольованого фрагмента теоретичної системи. При сильній інтерпретації теза Дюгема –Квайна унеможлиблює будь-яке правило вибору з теоретичних альтернатив" (Лакатос І, 1995, 162).

Як показав П. Фейєрабенд, багато з учених порушували норми, які традиційно вважалися науковими, але мали великі наукові досягнення. Фейєрабенд робив із цього досить сильний висновок про те, що в методологічному сенсі "усе дозволено". Але як мінімум, можна припустити, що норми, які порушувалися (наприклад, норми індуктивізму), не є правильно визначеними як норми, що керують науковою практикою.

Таким чином, філософи науки 70–80-х рр. вибороли місце для розбіжностей у своїх методологічних концепціях. Однак було втрачено можливість пояснити згоду між ученими. Так, Т. Кун не має задовільного пояснення переходу від революції до нормальної науки, його модель не висуває раціональних підстав для згоди між прихильниками нової парадигми. Лакатос, наголошуючи на ролі конвенцій у підтримці тієї чи іншої науково-дослідницької програми, вважає раціональними різні варіанти поведінки вченого і не може визначити раціональні критерії вибору між ними. А Фейєрабенд зі своїм методологічним анархізмом взагалі не вважає за потрібне досягнення консенсусу між ученими.

Намагаючись відшукати методологічну модель, у якій пояснювався б і консенсус, і диссенсус, Л. Лаудан реконструює ієрархічну структуру наукових дебатів (якої дотримувалися такі авторитетні філософи науки, як Поппер, Гемпель, Рейхенбах) з тим, щоб з'ясувати її пояснювальні можливості щодо встановлення згоди між ученими і щодо втримання підстав для певних розбіжностей. При цьому він вирізняє три рівні можливих розбіжностей: фактуальний, методологічний, аксіологічний. Відповідні рішення для досягнення згоди при ієрархічній структурі наукових дебатів можуть бути отримані при переході на вищий рівень дебатів. Так, для досягнення фактуального консенсусу, слід апелювати до

методологічного рівня, щоб застосовувати певні правила для розв'язання проблеми розбіжності в емпіричних даних або їхнього теоретичного пояснення. Для розбіжностей щодо методологічних правил, вирішальною може бути апеляція щодо цілей науки, визначених відповідними цінностями, тобто вихід на аксіологічний рівень. "Недовизначеність" вибору варіантів певного рівня правилами вищого рівня ієрархії втримує місце для дисенсусу в цій стандартній ієрархічній структурі наукових дебатів. Так, можливі методологічні розбіжності в настановах до пошуків на фактуальному рівні. Наприклад, К. Поппер орієнтує на пошуки передбачень, спроможних спростувати теорію і вважає високоймовірні гіпотези нездатними до пояснення широкого класу явищ, а Карнап наполягає на прийнятності теорій, які є високоймовірними за рахунок багатьох підтверджень і навіть за відсутності нових передбачень. Однак, якщо вчені встановляють, що їхні розбіжності є аксіологічними, тобто визначаються різними ціннісними настановами, ієрархічна структура наукових дебатів не надає можливостей для раціональної критики, оскільки вищий, ніж аксіологічний, рівень обговорення у ній відсутній. Поппер, наприклад, вважав, що прийняття або зміна пізнавальних цілей є справою емоційною і суб'єктивною і не може раціонально обговорюватися. Він протиставляв свою думку на ціль науки (епістемічний реалізм: ціль – істина) іншим поглядам: інструменталізму, конвенціоналізму, прагматизму, які відповідно проголошували цілями науки економність, простоту і передбачувальну точність.

Для винайдення іншої моделі наукових дебатів, здатної внести цілі і цінності до обговорення, Л. Лаудан піддає критиці те, що він називає оманливою коваріантністю між певними пізнавальними цілями і методологічними правилами як засобами (або інструментами) їхнього досягнення. Якщо виходити з такої коваріантності і вважати відмінність у цілях необговорюваною, то ми й отримаємо ту несумірність парадигм, на якій наполягає Т. Кун, і неможливість раціональних дискусій.

Однак, одні й ті ж переліки методологічних правил можуть використовуватися для досягнення різних цілей. Так, реалісти, які розглядають наукові теорії як наближення до істини, й інструменталісти, які вбачають у наукових теоріях лише засіб для передбачення явищ, можуть сповідувати тотожні методологічні стандарти. Так, обидва табори вважають за потрібне для досягнення своїх різних цілей (істинне пізнання й успішне передбачення) вимагати від теорій емпіричної підтверджуваності,

опису широкого кола явищ та наявності передбачень.

Таким чином, аксіологічні розбіжності не унеможливлюють методологічної і фактуальної згоди. Крім того, цінності не обговорюють, тільки якщо ми притримуємося ієрархічної моделі наукових дебатів. Якщо ж вважати, що обговорення цілей може відбуватися з посиланням на методологію і фактуальний стан справ, тобто відмовитися від ієрархії на користь моделі з більш рівноправним розумінням відносин між рівнями обговорення, раціональна критика цілей стає можливою. Л. Лаудан пропонує дві основні стратегії такої критики:

- показати утопічність цілей,
- показати їхню невідповідність неявним цінностям наукової практики.

Утопічність цілей можна критикувати, продемонструвавши їхній стратегічний, семантичний та епістемічний утопізм. Так, продемонстрували свою стратегічну утопічність пошуки філософського каменю, спроби створення вічного двигуна, побудови соціального устрою, який би забезпечував загальне щастя. Серед пізнавальних цінностей стратегічно утопічною виявилася вимога до науковості знання як до його доведеності на емпіричних засадах, оскільки універсальні твердження типу наукових законів потребували б для своєї прийнятності нескінченної кількості перевірок їхніх наслідків.

Семантичну утопічність демонструють такі часто проголошувані пізнавальні цілі, як краса й елегантність теорій. Значення термінів, які здаються інтуїтивно зрозумілими, не є визначеними, тому неможливо об'єктивно з'ясувати, досягнуті вони чи ні.

Може виявитись епістемічно утопічною така пізнавальна цінність, як істинність теорії, навіть, якщо значення поняття істини задовільно визначене (наприклад за Тарським). Це може мати місце, коли невизначені критерії реалізованості такої цілі.

Наведений спосіб критики дійсно використовується в дискусіях між прихильниками різних наукових цілей: редукціоністами і холістами, телеологами – прибічниками пошуків цільової причини, інструменталістами – реалістами. Виявлення розбіжності явних і неявних цілей когнітивної практики також може бути підставою для критики. "Самі результати дій агента цілепокладання (навіть якщо вони не фігурують серед його явних цілей) можуть обґрунтовано вважатися за його неявні цілі. ... Побоюючись звинувачень у непослідовності, раціональна людина, зіштовхнувшись із конфліктом між цінностями, які він проголошує, і цінностями, про які свідчать його дії, намагатиметься

впорядкувати ті й інші" [Лаудан Л., 1994, \ с. 223]. Перевага надається тій групі цілей, після виявлення їхньої суперечності, що відповідає деякій прийнятній цінності, щодо якої існує згода. Так, наприкінці XVIII – початку XIX ст. наукове співтовариство відмовилося від настанови обмеження науки винятково спостережуваними сутностями, оскільки використання таких гіпотетичних сутностей надзвичайно розширювало пояснювальні можливості наукових теорій за умови їхньої придатності до перевірки.

Ларрі Лаудан пропонує власну модель взаємних раціональних обґрунтувань поміж науковими теоріями, методами і цілями, яку він називає сітчастою. "Комірку" такої "сітки" утворює трикутник, у вершинах якої перебуває те, що у структурі ієрархічних дебатів розглядалось як певні рівні, тобто:

- теорії з відповідним емпіричним підґрунтям;
- методологічні правила;
- цілі науки, які визначаються пізнавальними цінностями.

Аксіологія, методологія і фактуальні твердження взаємно обґрунтовують одне одного, і жодний рівень не можна вважати більш або менш фундаментальним. Так, цілі обґрунтовують перелік методологічних правил, який, у свою чергу, демонструє реалізованість цілей, а отже, їхню прийнятність. Методологічні правила обґрунтовують прийнятність теорій, а прогрес або затримка у зростанні фактуального знання показує, які правила є ефективними, тобто формує вимоги до методології.

А стан справ у галузі фактуального знання і цілі, що висуває наукове співтовариство, гармонізують одне одне відповідно до рівня розвитку наукових методів. Оскільки ж усі ці взаємовизначення не є надто жорсткими, ця модель здатна пояснити і розбіжності між ученими, і згоду між ними в межах їхньої раціональної поведінки.

Сітчаста модель наукової раціональності Ларрі Лаудана дозволяє розширити межі раціонального вибору в науці, однак, як уже було зазначено, робиться це за рахунок відмови від реалізму. Дійсно, істина розглядається тут лише як одна з можливих (і рівноправних) цілей пізнавальної практики, і в ситуації, коли критерії її досягнення стають розмитими, може бути визнана епістемічно утопічною як пізнавальна цінність.

Література:

- Апель К. (1998) Спрямованість англо-американського «комунітаризму» в світлі дискурсивної етики. Цит. за Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – Київ: Лібра – С. 372-394. С.384.)
- Бьолер Д, (2014) Відповідальність за майбутнє в глобальній перспективі. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. – Київ: Стилос – 150с. С.10.
- Кант И. (1964) Критика чистого разума / Кант И. Собр. соч. в 6 томах. Т.3 – М.: Мысль – С. 571. С. 571.
- https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf?PHPSESSID=9dvfab8thc4ee021kurdv9b2d5
- Кун Т. Структура наукових революцій. - К.: Port - Royal, 2001. - 228 с.
- Лакатос И. (1995) фальсификационизм и методология научно-исследовательских программ. М., 1995, с.162.
- Лаудан Л., (1994), Современная философия науки.
- Хрестоматия. – М.: «Наука». 253с. с. 200.
- Патнем Х.(1994) Введение к книге Реализм и разум – В кн. . Современная философия науки. Хрестоматия.– М.: «Наука». 253с. – С.138-146. .
- Putnam H. (1990) Realism with a Human Face. – Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press. – 347 pp.
- Putnam H. (1995) Pragmatism: an Open Question. – Oxford: Blackwell – 106 pp